

A BÜKKSZENTKERESZTI SZLOVÁKOK HAGYOMÁNYOS FOGLALKOZÁSAINAK SZÓKINCSE, MINT A NYELVBEN RÖGZÜLT VILÁGKÉP SZEGMENSE

Császári Éva

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Szlav Filológiai Tanszék, Budapest

Absztrakt: A bükkzentkereszti – mára kis létszámúvá fogyatkozott – szlovák közösség nyelvben rögzült világképét jelentős mértékben határozták meg a megélhetést adó foglalkozások, helyi mesterségek. A hagyományos mesterségekhez kapcsolódó szóképzetet ahhoz mértékben őrizte meg a kollektív népi emlékezet, hogy a mesterség elhalása mikor következett be. A tanulmány a nyelvben rögzült világkép aspektusát szem előtt tartva mutatja be a bükkzentkereszti szlovákok hagyományos mesterségeinek szókincsét.

Kulcsszavak: magyarországi szlovákok, Bükkzentkereszt, népi nyelv, hagyományos foglalkozások

Bükkzentkereszt földrajzi elhelyezkedés szempontjából az északkelet-magyarországi, Borsod-Abaúj-Zemplén megyei nyelvsziget részét képezi. Földrajzi-ökológiai tényezők alapján a szlovák települések hegyvidéki csoportjába, ill. annak is a bükki alcsoportjába tartozik. A közösségre vonatkozó jellemzők alapján megállapítható, hogy a község lakossága az anyaetnikum tágabb, egymástól távol eső területeiről verbuválódott, nemzetiségileg már vegyes (szlovák–magyar) közösséget alkot, azonban a kis létszámú szlovák közösség törekszik a szlovák nyelvi és kulturális örökség megőrzésére. Felekezeti hovatartozása szerint római katolikus település. A községet a múltban a nemzetiségi intézmények hiánya jellemezte, azaz nem rendelkezett olyan intézményi háttérrel, amely tudatosan ápolta volna a nemzetiségi kultúrát és nyelvet. A nemzetiségi nyelv és kultúra, amely egy rétegben volt jelen a hagyományos (népi, világi és egyházi) kultúrában, „öszönösen” örökölt meg.

Bükkzentkereszt nemzetiségföldrajzi kapcsolatrendszerét tekintve a bükki szlovák települések területi láncolatának része, és a szétszórt nyelvszigetek egyedi típusát alkotó, ipari létesítmények (üveghuták, vashámorok) mellett létrejött ipari települések tagja (GYIVICSÁN 1993, 25–35).

A bükkzentkereszti szlovákok mindennapi életét a megélhetést adó foglalkozások határozták meg, ebből

következően ezek a mesterségek gondolkodásukban és nyelvükben mind verbális, mind nonverbális síkon szükségszerűen világképük stabil részét kellett, hogy képezzék.

Visszatekintve azokra a foglalkozásokra, amelyek meghatározó szerepet játszottak a település létrejöttében és fennmaradásában, megállapítható, hogy a hozzájuk kapcsolódó nyelvi világképbe beépült elemeknek csak töredéke ragadható meg. A mai állapot kialakulását több tényező befolyásolta. Elsősorban a hagyományos mesterségek és iparágak fejlődése, virágzása, majd elhalása. Az ezekhez kapcsolódó szókincset ahhoz mértékben őrzi a kollektív emlékezet, hogy a mesterség, ill. iparág elhalása mikor következett be. Mivel az elhalt mesterségeknek, ill. iparágaknak korlátozott számú művelője volt, a település egész kollektívája csak részlegesen ismerte pl. a szaknyelvet. Ha valamely iparág vagy mesterség viszonylag korán elhalt, a fiatalabb generációk nyelvében már nem örökölt meg az elavulttá, azaz funkcióvesztetté vált szókincs. E foglalkozások ma már leginkább a szakirodalom alapján írhatók le, amely azonban magyar nyelvű és nem valószínű, hogy az eredeti szakszókincset rögzíti. A lakosság származására tekintettel feltételezhető, hogy a mesterek német eredetű szakszókincset használtak, amely cseh–szlovák szűrőn mehetett keresztül és módosított formában honosodhatott meg. A szakirodalom magyar, latin és

német nyelvű írásos dokumentumokra támaszkodik,¹ nyelvi vonatkozásban azonban nem hagyható figyelmen kívül a következő megjegyzés sem, hogy „*az összeírást végző uradalmi tisztviselő nem fordított különösebb figyelmet az eszközök rendeltetésére, és a nevek latinra fordítása is nehézséget jelentett számára*” (VERES 2003, 23).

A hagyományos foglalkozások szókincsének alakulását a nyelvben rögzült világkép összefüggésében meghatározóan befolyásolta a bükkszentkereszti szlovák nyelv dinamikája is, a kétnyelvűség kialakulása, majd a generációs nyelvcsere.

A tanulmány a következőkben a címben jelzett aspektust szem előtt tartva a bükkszentkereszti hagyományos foglalkozások szókincsének bemutatására fókuszál.

A bükkszentkereszti szlovák nyelvjárásban elhangzott idézeteket, szókapcsolatokat és kifejezéseket a magyarországi szlovakisztika gyakorlatát követve jegyeztem le, de a szlovákul nem tudó olvasók kedvéért szögletes zárójelben fonémikus írásmódot is alkalmaztam.

MEGSZŰNT IPARÁGAK, FOGLALKOZÁSOK: ÜVEGGYÁRTÁS, VASGYÁRTÁS, FUVARÓZÁS

Üvegyártás

Az üvegyártás és a vasgyártás fontos gazdasági tényezői voltak Bükkszentkereszt község létrejöttének és fejlődésének. Mindkettő további megélhetést adó foglalkozásokat generált. Bár a hagyományos foglalkozások, ill. iparágak közül az üvegyártás elsőként szűnt meg, a vasgyártás pedig a technológia fejlődése folytán a massából és hámorokból nagyüzemivé alakult át, a település életében elfoglalt helyükre való tekintettel nem hagyhatók figyelmen kívül.

Az üvegyártás Bükkszentkereszt esetében településformáló tényezőnek tekinthető. Mivel a történeti források 1797-ben említik utoljára üvegekészítő műhelyként az egykori Újhutát (VERES 2001, 14), amikor is lejárt Simonides János bérleti szerződése és kimerültek a közeli erdőségek, ezért az üvegyártás szlovák eredetű szókincsé már nehezen rekonstruálható.

A Márkus-völgyi, azaz óhutai „első” üveghutára a történelmi források² alapján a következő megállapítások érvényesülnek: az üveghutát magánvállalkozó építette az uradalom költségén, bérleményként. A bérlő csak az előállított termékek felével rendelkezhetett szabadon, a másik felének fejében az uradalom robotmunkát biztosított a fa kitermelésére és a kisebb építkezésekhez. Az üveghuta munkásait a bérlő toborozta és fizette, akik kiváltságokkal rendelkező szakmunkások voltak, nem fizettek adót, szabadon használhatták az erdei utakat, szabadon termelhették ki az üvegyártáshoz szükséges fát.

Egy 1699-ből származó felsorolás szerint 12 eszköz használtak az üvegfűvés során, melyek közül a legfontosabbak a következők: üvegfűvő pipa, vascső, olló, csipesz, merítőkanál, lapát, kampós villa, gereblye. Összevetve az 1744-es inventárium jegyzékét az 1669-es felsorolással, megállapítható, hogy a fontosabb szerszámok az üvegekészítő mesterek tulajdonában voltak, mivel az 1744-ben készült jegyzékben csupán az üvegekészítés kevésbé fontos szakaszának eszközei találhatók (VERES 2003, 23).

Az üzemben ablak- és öblösüveget gyártottak. A termelés folyamatos biztosításához évente több mint 4000 öl fára volt szükség. A környező erdőség felélése után 1755-ben Újhutára költözött az üvegyártó üzem, ami egyben egy újabb település csíráját is jelentette. A koronauradalmi iratok alapján az újhutai üzemnek 1759–1773 között 9 szakmunkása volt: öt „*üveg tsináló*”, két „*hamuégető*”, egy-egy *kemencemester*, *fűtő* és „*sótos tsináló*”.³

Az „*üveg tsinálók*” valószínűleg ablaküveget készítettek fűjással, de értettek az öblösüveg készítéséhez is, amelyet forma segítségével végeztek. A „*sótos tsináló*” mester előmunkás volt, komolyabb szakmai tudást kívánó szögletes, vagy nagyobb méretű öblösüveget készített és felügyelte az üvegfűvők tevékenységét. A *kemencemester* a különböző funkciójú kemencék hőmérsékletét biztosította, továbbá ő készítette az öblösüveg formákat és a tűzálló tégléket. A *hamuégetők* feladata az üvegyártás legfontosabb alapanyagának, a hamuzsírnak az előállítása volt, amely az elégetett fa hamujának lúgjából készült, de ők állították össze az üvegmassza nyersanyagkeverékét is (VERES 2003, 27–28). Ide kapcsolódhat vissza a fának az üvegyártásban betöltött funkciója, ugyanis a legfontosabb alapanyag,

¹ A hutatelepülések Canonica visitatioi, Historia Domusai, tanácsülési jegyzőkönyvei, a diósgyőri koronauradalom iratai, a diósgyőri plébánia anyakönyvei, Archivum regnicolari 1715, 1720, Archivum regni 1828-as összeírás, az újhutai plébánia anyakönyvei, a szepesi magyar kamara rendeletei, latin nyelvű gazdasági kimutatások, összeírások, leltárak, eszközleltárak, árendás contractusok, gazdasági kimutatások, jegyzőkönyvek, végzések stb.

² BAZMLt. Pliticorum Actorum. Mat. III. fasc. I. fr. 1742. Hutariarique servi... 1735. (Vö. VERES 2003, 19).

³ BAZMLt. A diósgyőri koronauradalom iratai 666. sz. irat (Vö. VERES 2003, 27).

a hamuzsír előállítására igen nagy mennyiségű fát igényelt. Az 1796–97. évi összeírás⁴ pontos képet nyújt az üveghuta működéséről és az alkalmazottak számáról. A kimutatásból kiderül, hogy a 6 üvegfúvó szakmunkást további 25 ember szolgált ki, akik mellett 8 rokkant és kegydíjas is dolgozott (késztermékeket csomagoltak, szállítottak, értékesítettek). A nők az üveget osztályozták és a szállításra készítették elő azokat. A nagybacska gyerekekre az üvegfúvó formák kezelését és az elkészült üvegek hűtőkemencébe rakását bízták. Az összeírás arról tanúskodik, hogy az üvegyár a teljes lakosságnak, azaz mintegy kétszáz embernek nyújtott megélhetést (VERES 2003, 35).

Amint már említettem, az üvegyártással kapcsolatos eredeti szókinccs már nem rekonstruálható, azonban az üvegyártás – mint a település létrejöttének alapvető tényezője – a világ kultúrképének részévé vált.

Az üvegyártás emlékét őrzi a település néhány földrajzi neve, mint például a *Ťihelňa* [tyihelnya].

„*Dakedi tam ťihle robili, to po slovenski je, zato trebalo ťihelňu tam, bo keď kostel staviali, ňe z Miškovca nosili ťihle, na čim, to lem na konskim voze, ale ešči f tih časoh bars malo bulo. Kereken 1800 roku se stavial kostel a zato trebalo ťihle, po maďarski téglavető... A turistaház előtti lapos. Az üvegyártó kemencékhez ott szárították a téglát. Téglagyár... A torony alatti rész. Az üvegyártáshoz szükséges tűzálló agyagból készült téglát ezen a területen szárították, mivel sokat sütött ide a nap. Később lápának nevezték el, mert lapos...*” [dakedi tam tyihle robili, to po szlovenszki je, zato trebalo tyihelnyu tam, bo kegy kosztjel sztaviali, nye z miskovca noszili tyihle, na csim, to lem na konszkim voze, ale escsi f tih csaszoh bars malo bulo. Kereken 1800 roku sze sztavial kosztjel a zato trebalo tyihle, po magyaroszi téglavető...].⁵

A másik, üvegyártással kapcsolatos, elnevezés a *Halňa* [halnya], a mai alsókocsma melletti terület, ahova az üvegyártás melléktermékét, a salakot szórták. A visszaemlékezések szerint a gyerekek még a 20. század elején is találtak a salak között megdermedt üvegmasszát, üvegtárgyakat.⁶ A bükki üvegyártás tárgyi emlékeit az 1989-ben alapított helyi Üvegmúzeum őrzi, továbbá Répáshután fellelhető néhány, a gyertyánvölgyi üveghutában gyártott üveg konyhai esz-

köz, pl.: tejesköcsögök (*cedľaki* [cegyaki]), korsók, kancsók (*kančovi* [kancsovi]), üveglopók (*visavače na vino* [viszavacse na vino]), üvegmécsesek (*kahance ze skla* [kahance ze szkla]), légyfogók (*muħari* [muħari]), kocsmái italmérő üvegek (*literka* [literka], *polliterka* [polliterka], *decofka* [decofka], *poldecofka* [poldecofka]) és hosszúnyakú pálinkás üvegek (*palenkova sklenička* [palenkova szklenyicska]) (MARKUŠ 1984, 221).

Vasgyártás

A vasgyártás közvetett módon befolyásolta Bükk-szentkereszt (az egykori Újhuta) fejlődését, ugyanis a községben sohasem gyártottak vasat, azonban az ómasai vasolvasztó és vasverő hámor, amely a würzburgi származású egri lakatosmester, Fazola Henrik irányításával 1770-re épült meg, nagy mennyiségű faszenet és égetett meszet igényelt a működéshez. Az uradalom a különböző kincstári birtokokból nagy számban telepített be favágókat, mész- és szénégetőket az ipari létesítmények építőanyagának és a vashámor számára fontos adalékanyagoknak a biztosítására (VERES 2003, 31). Megkezdődött a tervszerű fakitermelés: az országos törvényen alapuló diósgyőri uradalmi erdőgazdálkodás terve Kneidiger András kamarai mérnök nevéhez fűződik (VERES 2003, 32).⁷ A vaskohászat faszén- és égetett mész igénye a vas feldolgozásához kapcsolódott, ugyanis mind a hevítő (faszén), mind a salakképző anyag (kissé égetett, pörkölt mészkeő) folyamatos, nagy mennyiségben történő előállítására, szállítására volt szükség (CSEH 2001, 58). Ily módon a vasgyártás további iparágakat, a fakitermelés, a szén- és mészégetés fellendülését segítette elő, amelyek szókinccsére és a nyelvben rögzült világgépben betöltött szerepére a későbbiekben térek ki.

A diósgyőri vasgyárat 1864-ben kezdték el építeni, és a termelés megindulása után évente mintegy 20–27 ezer mázsza faszenet, 5–6 ezer úrköbméter tűzifát és igen jelentékeny mennyiségű bányafát igényelt a gyár a kincstári erdészettől. Az óriási famennyiség kitermelésében az újhutai erdőgazdálkodásnak is jelentős rész jutott (VERES 2000, 44–45).

Fuvarozás

„*A Bükkben a fuvaros az úr!*” – tartja a mondás. A bükk-szentkereszti fuvarosok (állattartók) társadalmilag magasabb pozíciót töltöttek be, mint az ölfa-

⁴ „Conscriptio Possessionis Neo Huttensis ao. 1796–97. peracta.” Eredetije HOM HTD Ltsz. 60.5.76. (Vö. VERES 2003, 33–36).

⁵ „...valaha téglát gyártottak ott, és ezért szlovákul, azért kellett téglavető, mert amikor a templomot építették, hogy ne Miskolcra hozták a téglát, mert min hozták, hát csak lovas kocsin és akkor még nagyon kevés volt kereken 1800-ban épült a templom és ehhez kellett a téglavető.” Adatközlők: Ladányi József (1918–2010), Ladányi Endre (1938).

⁶ Takács András (1910) visszaemlékezése.

⁷ Kneidiger száz egyenlő részre osztotta az uradalmi erdősegeket, és az egyes sávokat pontos évszámmal ellátva 1879-ig megjelölte a fakitermelés irányát. Az erdőgazdálkodási terv kötelezővé tette a kiirtott erdőrészek újratelepítését.

vágók, ugyanis aki igavonó állatot tartott, fuvarozást is vállalhatott.

Az igavonó jószágok teljesítőkéességük és gyorsaságuk szempontjából különböző feladatokat láttak el. Az ígás ökrök rövid távon teherbíróbbak, mint a lovak, ám a lovak könnyebb terhet szállítva gyorsabbak, mint az ökrök. Az igavonó állatok a fakitermelésben, a kitermelt fa leközelítésében és a rakodóra történő szállításában, a mészégető kemencék alapanyagával és tüzelőanyaggal való ellátásában és az égetett mész és erdei termékek szállításában játszottak szerepet.

A rövid távú, erőpróbáló feladatra az ökrök voltak a legalkalmasabbak, amelyek teherbírása 5–20 kilométeres távolságban volt a leggazdaságosabb (VERES 2003, 198–199).

A bükkszentkereszti fuvarosok az égetett meszet és az erdő terméseit mezőgazdasági cikkekre váltották az Alföldön.

A 20. század első felében a meszet lovasfogattal (1 vagy 2 lóval), ökörfogattal (általában 2 ökörrrel), számárfogattal (általában 2 számárral, ritkábban taligával és 1 számárral) vagy számárháton szállították. Lóval és ökörrrel a tehetősebbek, számárral a kevésbé tehetősek fuvaroztak.

A lovas- és ökörfogattal a mészárusítás fő szezonjaiban (a húsvét előtti hetekben általában kétszer, szeptemberben és októberben három–hat alkalommal) jártak. Meszet legfeljebb Mindenszentekig árusítottak.

A bükkszentkereszti fuvarosok az ország keleti–északkeleti részét járták be, legtávolabbi célpontjuk a Nyírség és a Hajdúság volt, de eljutottak Békéscsabáig is. Egyhetes út rentábilis volt, de azon túl az élelem, a takarmány és a szállás költsége elvitte a hasznot (VERES 2003, 195–196).

„Na tideň hodili, ale bulo tak, že hñed’ se minulo, za tri dñi znali predat’ vapno, keď išol dajaki svatek, odpusť, tak hitro predali, ale bulo tak, že tideň aj dva tidňe ňeznali predat’ vapno” [na tideny hogyi, ale bulo tak, zse hnyegy sze minulo, za tri dnyi znali predaty vapno, kegy isol dajaki szvatek, odpuszt, tak hitro predali, ale bulo tak, zse tideny aj dva tidnye nyeznali predaty vapno].⁸

A fuvarozás nemcsak a mész árusításához kapcsolódó időszakos tevékenység volt, hanem mindennapi elfoglaltság is egyben.

„Reggel felkeltek, megetették a lovakat (nakrmili koňe [nakrmili konye]), lecsutakolták őket szalmával (popucovali koňe od lajnoh s čutakem, hiñili za hrst’ slami a to fajñe postiskali a s tim opucovali koňe [popucovali konye od lajnoh sz csutakem, hityili za szrszty szlami a to fajnye posztiszkali a sz tim opucovali konye]). Befogták őket (poprahali do voza [poprahali do voza]) a kocsiba és így mentek fáért minden nap az erdőbe (a išli do horoh na drevo každi deň [a isli do horoh na drevo kazsdi gyeny]).”⁹

Az erdőben telepakolták fával a kocsit („a ftedi kopcem voz z drevem” [a ftedi kopcem voz z drevem]), amit Miskolcra mentek eladni („a ftedik išli to predat’ do Miškolca” [a ftedik isli to predaty do miskovca]), ölfát szállítottak eladásra a városba („šajti vozili do mesta predat’” [sajti vozili do meszta predaty]). Amikor az erdészet alkalmazásában álltak, a rakodóhelyről szállították a fát, amiért bért kaptak.

„Keď išli do roboti na mesto, povozili drevo a za tim platu dostali” [kegy isli do roboti na meszto, povozili drevo a za tim platu dosztali]. *„A kletkából vitték a fát a telephelyre. Furmánye s kletki vozili drevo na mesto, za čo im platu dali”* [furmanye s kletki vozili drevo na meszto, za cso im platu dali].¹⁰

A mész fuvarozása kora tavasztól késő őszig tartó elfoglaltság volt.

„Fčas na jar hodili do cesti a tam nosili vapno predavat’ a to trimalo do pozde’ jeseňi – vozili vapno predavat’” [fcsasz na jar hogyi do ceszti a tam noszili vapno predavaty a to trimalo do pozgye jeszenyi – vozili vapno predavaty].¹¹

A meszet hetven óráig égették, majd a fuvarosok 8–10 mázsát vásároltak meg belőle, amit szekérre raktak és sokfelé eladtak.

„Palili tam vapno sedemdesat’ hodini a to vipalili, a potom kupili s teho 10–8 maže a to pokladli na voz a tak išli predavat’” [palili tam vapno szegyemgyeszaty hogyini a to vipalili, a potom kupili sz teho 10–8 mazse a to pokladli na voz a tak isli predavaty].

Ökörfogattal és lovas kocsival is szállították a meszet, egy kocsira nyolc–tíz mázsa meszet pakoltak.

„Aj z volami, aj s koňami išli a predavali vapno z dedini do dedini, osem maže alebo desat’ maže nakladli na voz” [aj z

⁸ „Egy hétre jártak, de volt úgy, hogy rögtön elkelt, három nap alatt el tudták adni a meszet, ha valamilyen ünnep jött, búcsú, gyorsan eladták, de volt úgy, hogy egy-két hétig sem tudták eladni a meszet.” Adatközlő: Czeglédi Rezsőné Hegedűs Aranka (1928).

⁹ Adatközlő: Czeglédi Rezsőné Hegedűs Aranka (1928).

¹⁰ Adatközlő: Czeglédi Rezsőné Hegedűs Aranka (1928).

¹¹ Kora tavasszal indultak útnak és vitték a meszet eladni és ez késő őszig tartott – szállították a meszet eladni. Adatközlő: Czeglédi Rezsőné Hegedűs Aranka (1928).

volami, aj sz konyami isli a predavali vapno z gyegyini do gyegyini, oszem mazse alebo gyeszety mazse nakladli na voz].¹²

A meszesek faluról falura jártak. Portékájukat „Meszet vegyenek!” felszólítással kínálták. „A fšade kričeli, že „Vapno kupujě!” [a fsagye kricseli, zse vapno kupujtye]. Meszeléshez 2–3 (maximum 15–20) kg meszet vásároltak általában nagyobb ünnepek – húsvét, búcsú, karácsony – előtt.

„Na jar na velku noc kupovali, v lete keď permetezték a szőlőt, a mészből készítették a permetlevet, építkezésre 1 mázsa meszet vettek... buli čo kupili 15–20 kile keď isli velke svatki, že nah si pekne viliča hižu” [na jar na velku noc kupovali, v letye, kegy ... buli čo kupili 15–20 kile kegy isli velke szvatki, zse nah szi peknye vilicsa hizsu].¹³

A meszet 10 kg-ig kézi mérleggel mérték. „Z mincirem predavali vapno” [z mincirem predavali vapno]. Nagyobb mennyiség esetén a háznál mérték ki. „Isli do hiže a tam zmerali” [isli do hizse a tam zmerali].¹⁴

A meszet nem csak pénzért árulták, voltak olyanok, akik csak természetben tudtak fizetni, ilyen esetben búzát, rozst, árpát, lisztet, gyümölcsféléket adtak cserébe.

„Za vapno dostali pšenicu, žito aj jarec, keď dagdo nemal peňazoh s tim platil a bulo aj tak, čo diňe dali... jablukoh, orehoh doňesli s cesti. Ale najme semeno davali za vapno, aj muku davali, keď nemali peňazoh” [za vapno dosztali psenyicu, zsito aj jarec, kegy dagdo nyemal penyazoh sz tim platyil a bulo aj tak, čo dinye dali... jablukoh, orehoh donyeszli sz

ceszti. ale najme szemeno davali za vapno, aj muku davali, kegy nyemali penyazoh].¹⁵

A második világháború után az állatállomány drasztikusan lecsökkent, amelynek hátterében legfőképpen gazdasági okok állnak: az erdei munkákat gépesítették, a fogatok helyett tehergépkocsikkal szállították az égetett meszet (VERES 2003, 175).

A fuvarozással szorosan összefüggő mészégetésről különálló fejezetben szólok.

A fuvarozáshoz kapcsolódó szókincs

Főnevek:

cesta, -i f. [ceszta] = út

čutak, m. [csutak] = szalmacsutak

drevo, -a n. [drevo] = fa

dědina, -i f. [gyegyina] = falu

děň, dňa m. [gyen, dnya] = nap

furman, -a m., pl. **furmaňe** [furman, furmanye] = fuvaros

hiža, -i f. pl. **hiže** [hizsa, hizse] = ház

jabluko -a n. [jabluko] = alma

jarec, jarca m. [jarec, jarca] = árpa

kletka, -i f. [kletka] = kaloda

koň, -a m. pl. **koňe** [kony, konye] = ló

leto, -a n. [leto] = nyár

maža, -i f. [mazsa] = mázsa

mesto, -a n. [meszto] = rakodóhely

mincir m. [mincir] = mérlegfajta

Miskolc, -a m. [miskolc] = Miskolc

muka, -i f. [muka] = liszt

orex, oreha m. [oreh, oreha] = dió

otpusť, -u m. [otpuszt] = búcsú

peňaze pl. [penyaze] = pénz

plat, -u m. [plat] = fizetés, bér

pšenička -i f. [psenyica] = búza

semeno -a n. [szemeno] = mag

svatek, svatku m. [szvatek, szvatku] = ünnep

šajta, -i f. [sajta] = ölfá

tideň, tidňa m. [tideny, tidnya] = hét

vapno, -a n. [vapno] = mész

Velka noc [velka noc] = húsvét

vol, -a m. pl. **voli** [vol, voli] = ökör

voz, -a m. pl. **vozi** [voz, vozi] = kocsi, szekér

žito, -a n. [zsito] = zab

¹² „Ökörfogattal és lovas kocsival is szállították a meszet faluról falura járva, egy kocsira nyolc–tíz mázsa meszet pakoltak.” Adatközlő: Czeglédi Rezsőné Hegedűs Aranka (1928), aki anyai nagyapám húga, közismert néven „Frida néni”. Elmondása szerint dédapám ökreit (Piktort és Bárót) az éjjeli legelést követően mindig neki kellett megkeresnie az erdőben. Dédapám egyaránt rendelkezett ló- és ökörfogattal. A lovas kocsival ő maga szállította az égetett meszet az Alföldre, és amikor az egyetlen fia, anyai nagyapám katoná volt, akkor a két idősebb lányt (Lujzát és Mártát) fogta be fuvarozásba, akik az ökörfogattal vitték a meszet. Hogy a lányoknak ne essen bajuk, jól kellett megszervezni az utat. Dédapám korábban indult útnak a gyorsabb lovakkal, így hamarabb túladott a mézen és Balmazújvárosban beárta a lányait. Miután a lányok mesztét is eladták, először az ökrös fogat indult útnak, mert így útközben a lovas kocsival beárta a lányokat és egyszerre értek haza. Balmazújvárosban egy ismerős családnál szállhattak meg, akik viszonzásul a dédapáméknál pihenhettek Bükkszentkereszten két hétig.

¹³ Adatközlő: Czeglédi Rezsőné Hegedűs Aranka (1928).

¹⁴ „Mérleggel adták el a meszet. Bementek a házba és ott mérték meg.” Adatközlő: Czeglédi Rezsőné Hegedűs Aranka (1928).

¹⁵ „A mészért búzát, rozst és árpát kaptak, ha valakinek nem volt pénze, ezzel fizetett, megesett, hogy dinnyét adtak...almát, diót hoztak az útról. De főleg gabonát adtak a mészért, de lisztet is, ha nem volt pénzük.” Adatközlő: Czeglédi Rezsőné Hegedűs Aranka (1928).

Igék:

bit', som, bul [bity, szom, bul] praes.: **som, si, je - jest**
- **jesto - jestok, sme, stě, sa**, [szom, szí, je - jeszt - jeszto
- jesztok, szme, sztye, sza] imp.: **buc, budzme, buctě**
- **buce** [buc, budzme, buctye]; perf.: **bul, bula, bulo**
[bul, bula, bulo]; fut.: **budem, budeš, bude** [bugyem,
bugyes, bugye] = van

doňest' perf. [donyesztý] = hoz, elhoz, meghoz

dostat' perf. [dosztaty] = kap

ist', idem, ide, idu imperf. [iszty, igyem, igye, idu] =
megy

kričet' imperf. [kricsetý] = kiabál

kupit' perf. [kupity] = vesz, vásárol

kupovat' imperf. [kupovaty] = vásárol

mat', mam, mal imperf. [maty, mam, mal] = birto-
kolni

nakrmit' perf. [nakrmity] = megetet

opucovat' perf. [opucovaty] = megtisztít

palit' imperf. [pality] = éget

platit' imperf. [platyity] = fizet

poklast', pokladem perf. [poklasztý, poklagyem] = rá-
rak, felpakol

poprabat' pf. [poprahaty] = befog (lovat)

povozit' pf. [povozity] = behord, beszállít

predat' perf. [predaty] = elad

predavat' imperf. [predavaty] = árul

trimat', trimem imperf. [trimaty, trimem] = tart v.
meddig

ukvačit' perf. [ukvacisty] = felakaszt

viličit' perf. [vilicity] = kimeszel

vipalit' pf. [vipality] = kiéget

vozit' imperf. [vozity] = szállít, fuvaroz

zmerat' perf. [zmeraty] = megmér, lemér

znat', znam imperf. [znaty, znam] = tud, ismer

Névmások, határozószók, egyéb szerkezetek:

hitro adv. [hitro] = gyorsan

ked' adv. [kegy] = amikor, ha

kopcem adv. [kopcem] = púposan, tele

pozdě jeseň adv. [pozgye, jeszeny] = késő ősz

A fuvarozáshoz kapcsolódó szókincs eredetét vizsgálva megállapítható, hogy túlnyomó többségében szláv, szlovák eredetű szavak alkotják. Csupán kis hányaduk tekinthető idegen eredetűnek: magyar átvétel a **čutak** és a **maža** főnevek, német eredetű a **mincir** és a **furman** kifejezés.

ÉLŐ FOGLALKOZÁSOK, TEVÉKENYSÉGEK: FAKITERMELÉS, ERDŐMŰVELÉS, GYŰJTŐGETÉS

A lakosság megélhetését biztosító tevékenységéhez szervesen kapcsolódott a fakitermelés és a folyamatos-
ságot biztosító erdőgazdálkodás, erdőművelés. Míg a férfilakosságnak a fakitermelés, favágás biztosított és részben ma is biztosít megélhetést, az erdőnevelés és tisztítás az asszonyok és a gyerekek munkalehetősége volt.

Fakitermelés

A favágás helyszínét a bükkszentkereszti szlovákok *šlog*-nak [slog] nevezik, az erdei munkás, favágó, gyalogos neve *šlogár* [slogár]. A *šlogárok* [slogárok] hagyományos szaktudásuk birtokában végezték a legjelentősebb erdei munkát.

A favágást az erdész *kerul, jager* [kerul, jager] irányította. Ő szervezte meg a fakitermelést: ősszel kijelölte a kivágandó erdőrészeket, megszervezte a favágókat és a fuvarosokat *furman-furmaňe* [furman-furmanye], kijelölte a rakodóhelyeket *mesto* [meszto], biztosította a felügyelőket és megállapodott a munkásokkal a bérézésről.¹⁶

A fakitermelés szezonális munka ma is: november-től márciusig – *od novembra do marca* [od novembra do marca] – zajlik, ugyanis az erdőszet védi az újulatot. Ha nem volt legalább harminc centiméteres hó, nagy fatörzseket nem volt szabad kivágni, mert a lezuhanó rönk elpusztította volna az újulatot. A hó azonban megvédte a kis sarjadékot a talaj mentén, így tavasszal azonnal megindulhatott az erdő növekedése. Tavasszal csak gyérítést és ritkítást, aljtisztítást végeztek, zölden soha nem döntöttek fát. „*Álmában vágtuk ki, amikor nem érzi.*”¹⁷

A kivágandó erdőt ún. nyilasokra (200–300 méter hosszú, 10 méter széles erdősav) osztották, ennek a kitermelését ketten, hárman vagy négyen is vállalhették.

A fakitermelési és értékesítési vállalkozások megjelenése előtt a favágók *bandában* (kb. 20 férfi, 10 pár fűrész) dolgoztak. Ezen belül döntőpárok dolgoztak: egy pár fűrész volt a *dvojka* [dvojka], ha hárman dolgoztak együtt, azt *trojkának* [trojka] nevezték.

A fa kivágását (*virubat'* [virubaty]) követően darabolják és osztályozzák a fákat. A legjobb minőségű, elágazásmentes részt rönkfának vagy műszaki fának

¹⁶ Idézet Ladányi Józseftől (1919) (Vö. Tóth 2001, 34–35).

¹⁷ Idézet Ladányi Józseftől (1919) (Vö. Tóth 2001, 35).

nevezik. Az egyben hagyott rönkfát hosztolással (*hosztovať* [hosztovaty]) mérik. A gyengébb minőségű rönkfát fűrész (*pila* [pila]) és ék (*klin*, *zelezní klin* [klin, zelezni klin]) segítségével egy méteres tekékre vágják fel. A fát az elágazásától ölfának, tűzifának, hasábfának (*šajti*-nak [sajti]) darabolják fel. A darabolást a hasgatás követte. A kivágott, feldarabolt fát általában ló segítségével közelítik (*dobližiť* [doblizsity]) a rakodóhelyhez. A leközelített fát sarangokba (*kletki* [kletki]) rakják, amely 1,20; 1,40; 1,80 magas lehet, hossza közbömbös volt. Előfordul, hogy köbméterben számolják a fát. A kitermelt fát ma már csak ritkán szállítják lovas kocsi-val, főleg erdészeti, illetve magánfuvarozók teherautóin szállítják.

A fakitermeléshez kapcsolódó szókincs

Főnevek:

balta, -i f. [balta] = döntőfejsze

colstok [colstok] = mérce

dvojka, -i f. [dvojka] = döntőpár (munkatevékenységek: döntés, darabolás, hasgatás, közelítés)

furman, -a pl. **furmaňe** m. [furman, furmany] = fuvaros

haluza, -i f. [haluza] = száraz gallyfa

jager, jagra pl. -e m. [jager, jagra] = erdész

kečkelábi [kecskelábi] = fűrészbak

kerul, -a pl. -e m. [kerul] = erdész

kijanka, -i f. [kijanka] = fabunkó

kletka, -i f. [kletka] = sarang

klin, -a m. [klin] = ék

koliba, -i f. [koliba] = kunyhó

krč, -a m. [krč] = görcs

kvačka, -i f. [kvacska] = ágasfa, kámpó

mesto, -a n. [meszto] = rakodóhely

nilaš, -a m. [nyilas] = erdősáv

pila, -i f. [pila] = keresztfűrész

ručka, -i f. [rucska] = fogantyú

trojka, -i f. [trojka] = alapvető munkaszervezeti egység a bandán belül, három fő együtműködése

skura, -i f. [szkura] = faháncs

subár, -a m. [szuhár] = lábon kiszáradt fa

šajti pl. [sajti] = ölfá, tűzifa, hasábfá

ščipane pl. [scsipanye] = dorongfa, hasábfá

šlogar, -a pl. -e m. [slogar] = favágó

šlog, -u m. [slog] = a favágás helyszíne, területe

Igék:

dobližiť perf. [doblizsity] = leközelít (kitermelt fát)

hostovať imperf. [hosztovaty] = hosztol, leméri a fa hosszát és szélességét

narubať perf. [narubaty] = fát vág

piliť imperf. [pility] = fűrész

porubať perf. [porubaty] = felvág, összevág, darabol

posekať perf. [poszekyty] = felaprít

poskladať do kletki perf. [poszkladaty do kletki] = sarangba rak

poštipiť perf. [postyipity] = kettévág, kettéhasít

poťahovať imperf. [potyahovaty] = lehúz

virubať perf. [virubaty] = kivág (fát)

vivrať se perf. [vivratyty sze] = kidől

zlupať perf. [zlupaty] = lehéjaz

zrubat' perf. [zrubaty] = levág, legallyaz

A fakitermeléshez kapcsolódó szókincs eredet szerinti osztályozása:

Szláv/szlovák eredetű szavak:

balta, **dvojka**, **haluza**, **kijanka**, **kletka**, **klin**, **koliba**, **krč**, **kvačka**, **pila**, **ručka**, **trojka**, **skur**, **subár**, **ščipane**, **dobližiť**, **narubať**, **piliť**, **porubať**, **posekať**, **poskladať do kletki**, **poštipiť**, **poťahovať**, **virubať**, **vivrať se**, **zlupať**, **zrubat'**.

Német eredetű szavak:

furman, **jager**, **šlog**, **šlogár**.

E német eredetű szavak szakszóként meghonosodtak a szlovákban. Nem elképzelhetetlen, hogy a bükk-szentkereszti magukkal hozott szókinccsének részét képezték.

Magyar eredetű szavak:

hostovať (a magyar hosztol igére vezethető vissza, amely szakszó a farönk hosszában való felhasználását jelenti); **kerul** (= m. erdőkerülő. A kelet-szlovák típusú szóátvételek a magyar -ó, -ő végű participiumokat a szlovák -l-es participium formájában veszik át. A labiális -ü, -ű-t a szlovák -u -ú-val veszi át.); **kečkelábi** (= m. kecskeláb. Tekintve, hogy a láb páros testrész, a szlovák többes számban veszi át.); **mérce** (m. mérce).

A szókincs nagyobb része szláv, ill. szlovák eredetű, valójában e szókinccsréteghez sorolható a német eredetű szavak rétege is. Ez a szakszóréteg a nyelvben rögzült világkép szlovák nyelvhez kapcsolódó része. A magyar szóátvételek a kétnyelvűség, illetőleg a nyelvváltás jelenségével mutatnak összefüggést. A magyar szakkifejezések valószínűleg valamely technológiai specifikum (többlet) megragadását demonstrálják.

A kétnyelvűség fázisát elsősorban a szlovák igealakok magyar prefixumai, ill. szuffixumai dokumentálják, de a magyar és szlovák nyelv elemeinek keveredése megfigyelhető a főnévi alakokon is: **hostovať**, **zlupálni**, **balta**, **kečkelábi**, **kerul-e**, **mérce**, **nilaš**.

Erdőművelés

Az erdőművelés elsősorban az asszonyoknak és a gyermekeknek biztosított megélhetési lehetőséget. Az erdőnevelés és tisztítás rendszeres, szervezett munka volt. Az erdőnevelés módját a természetes felújulás, illetve a tudatos erdőfelújítás képezte (VERES 2003, 156–159).

„A bükk-szentkereszti ember az erdőt, a fát élőlénynek tekinti. A fa is él, alszik, érez, szíve van, az erdő is lélegzik, tavasszal éled és ősszel elpihen. Az egyes fajták jellegzetes tulajdonságait nemcsak a favágók (šlogár [slogár]), de a lakosság többsége is ismeri. A falu határában legtöbb a bükkfa (bukove drevo [bukove drevo]). Gyakori és kedvelt faj a tölgyfa (dub [dub]), amelyről az egyik határbeli erdő rész a nevét is kapta (Dubina [dubina]). A bükkösökkel gyakran vegyes erdőt alkot a gyertyán (hrabove drevo [hrabove drevo]) és előfordul a juharfa (javor [javor]) is. A fenyőféléket gyakran csak összefoglaló néven nevezik (feňü, smreki [fenyü, szmreki]). A lucfenyő (smrek [szmrek]) és a vörösfenyő (červení smrek [cservení szmrek]) szintén minőségi fát ad, míg az erdei fenyő és a feketefenyő összefoglaló néven csak szemét fa (sosňa [szosznya]).”¹⁸

Bükk-szentkereszten az erdészeti alkalmazásban álló smrečináš [szmrecsináš] asszonyok végezték az erdőművelést, akik smrečinába [szmrecsinába] jártak. Ősszel tölgy-makkot (žalud' [zsalugy]) és bükk-magot (bukove semeno [bukove szemeno]), télen pedig fenyőtobozt (čutki, toboze [csutki, toboze]) szedtek.

A magokat a csemetekertben (zahrada [zahrada]) ültették el és egy évig gondozták, ritkították, locsolták (oblivať [oblivaty]), ősszel kiásták és százas kötegekben elvermelték őket.

„Dali do tmavej pivnice, a totam do zemi šturili a na jar to poviberali a to se f horox sadilo” [dali do tmavej pivnyice a totam do zem šturili a na jar to poviberali a to se f horoh szagyilo].¹⁹

A vermelőhelyeket barlangokban alakították ki, télen rendszeresen hóval borították a hajtásokat, hogy elegendő nedvességet kapjanak és ki ne fagyjanak.

A telepítés tavasszal kezdődött: az ősszel előkészített padkákon (előkészített talajon) ültették el a csemetéket (pruťiki, smrečki [prutyiki, szmrecski]). A smrečinášok [szmrecsinások] párban dolgoztak, a kapás (kapač [kapacs]) ortókapával (ortofka [ortofka]) ásta ki a gödröt (taňir, táňér [tanyir, tányér]), amelybe

az ültető személy (sadač [szagyacs]) beültette a csemetét. A csemetéket egymástól kb. másfél méternyi távolságra, 30 cm mélységű gödrökbe ültették. A csemetéket 3–4 évig gondozták: körbesarlózták (vižinat' [vizsinaty]), körülkapálták (pokopat' [pokopaty]), esetleg ritkították (kiritkitovat' [kiritkitovaty]).

Az erdőműveléshez kapcsolódó szókincs

Főnevek:

babiňec, babinca m. [babinyec, babinca] = szénakazal

balta, -i f. [balta] = balta

bučina, -i f. [bucsinya] = a bükkfa tavaszi, zsenge, savanykás ízű levelei, amelyet csemegeként fogyasztanak a bükk-szentkereszti szlovákok; bükkös, bükkfaerdő;

buk, -a m. [buk] = bükk (Fagus silvatica)

bukove čemeti [bukove csemeti] = bükkfa csemete

bukove drevo [bukove drevo] = bükkfa

bukove semeno [bukove szemeno] = bükkmakk

čutka, -i f. [csutka] = fenyőtoboz

drevove mesto [drevove meszto] = fatelep

dub, -a m. [dub] = tölgyfa; tölgy

Dubina, -i f. [dubina] = hivatalosan Bagoly-hegy

dubove čemeti [dubove csemeti] = tölgy-csemete

dudva, -i f. [dudva] = gyom

haluza, -i f. [haluza] = száraz ág, gally

hrap, hraba m. [hrap, hraba] = gyertyán (Carpinus betulus)

hrabove drevo [hrabove drevo] = gyertyánfa

javor [javor] = juharfa (Acer pseudo-platanus)

kapač, -a m. [kapacs] = a kapálást végző személy

kerul, -a pl. **-e** m. [kerul] = erdész, erdőkerülő

kosak, -a m. [koszak] = sarló

nove pruťiki [nove prutyiki] = újulat

ortofka, -i f. [ortofka] = ortókap

pila, -i f. [pila] = fűrész

pruťik, -a m. [prutyik] = facsemete; vessző

sadač, -a m. [szagyacs] = az ültetést végző személy

sosňa, -i f. [szosznya] = erdei fenyő (Pinus silvestris)

smreček, smrečka, pl. **smrečki** m. [szmrecsek, szmrecska, szmrecski] = fenyőfapálánta, csemete

smrečina, -i f. [szmrecsina] = fenyves, lucfenyőerdő; erdőművelés

smrečináš, -a pl. **-e** m. [szmrecsináš] = erdőművelő

smrečkove čemeti [szmrecskove csemeti] = fenyő-csemete

smrek, -a m. [szmrek] = lucfenyő (Picea excelsa)

subár, -a m. [szuhár] = lábon kiszáradt fa

šlog, -u m. [slog] = favágás (tevékenység, munka)

šlogár, -a pl. **-e** m. [slogár] = favágó

taňir, taňer, -a pl. **taňere** m. [tanyir, tanyer, tanyere] = tányér, gödör, ahova a facsemetét ültetik

¹⁸ Idézet Ladányi Józseftől (1919) (Vö. Tóth 2001, 32).

¹⁹ „Sötét pincébe tették, ott bedugták a földbe, tavasszal kiszedgették, majd elültették az erdőben.” Adatközlő: Czeglédi Rezsőné Hegedűs Aranka (1928).

toboze pl. [toboze] = fenyőtoboz
trava, -i f. [trava] = fű
zahrada, -i f. [zahrada] = csemetekert
žalud', -a m. [zsalugy] = tölgymakk

Igék:

kiritkitovat' [kiritkitovaty] = kiritkít
oblivat' imperf. [oblivaty] = öntöz
pokopat' perf. [pokopaty] = megkapál
pošlapat' perf. [poslapaty] = megtapos
poviberat' perf. [poviberaty] = kihúzgál
prihiť se perf. [prihiťity sze] = megfogamzik
sadit' imperf. [szagyity] = ültet
šturit' imperf. [sturity] = bedug
vikopat' perf. [vikopaty] = kiás
visknuť perf. [viszknuty] = kiszárad
viťahnuť perf. [vityahnuty] = kihúz(gál)
vižinat' s kosakem perf. [vizinaty sz koszakem] = le-sarlóz
zasadit' perf. [zaszagity] = elültet
zbirat' imperf. [zbiraty] = gyűjt, szed

Határozószók:

fčas rano adv. [fcsasz rano] = hajnalban, korán reggel
na jar [na jar] = tavasszal
pozde večer [pozgye vecser] = késő este
v jeseň [v jeszeny] = ősszel
v leťe [v letye] = nyáron

Szláv/szlovák eredetű szavak:

Babiňec, balta, bučina, buk, bukove drevo, bukove semeno, bukove čemeti, drevove mesto, dub, dubina, haluza, hrab, hrabove drevo, javor, kapač, kosak, nove prutíki, ortofka, pila, prutíki, sadač, sosňa, smreček, smrečina, smrečki, smrečkove čemeti, smrek, suhár, trava, zahrada, žalud', oblivať, pokopať, pošlapať, poviberať, prihiť se, sadit', šturit', vikopať, visknuť, viťahnuť travu, vižinat' s kosakem, zasadiť, zbirať, fčas rano, na jar, pozde večer, v jeseň, v leťe, v zime.

Magyar szavak adaptációja:

dubove čemeti (a magyar csemete adaptációja, pl. nom. raggal ellátva), **dudva, kerul, ortofka** (a m. irtókapa adaptációja), **taňir, táňér** (a kettős alak: kelet-szlovák és magyar adaptáció), **toboz, kiritkitovat'** (a m. kiritkít igéhez szlovák igeképző járul).

Német eredetű szavak:

šlog, šlogár (mint ahogy fentebb említettem, minden valószínűség szerint a betelepülő szlovákság meghonosított német átvételként hozta magával).

A fakitermeléshez és erdőműveléshez kapcsolódó szókincs a nyelvben rögzült világképben is azokat az összetett viszonyokat tükrözi, amelyek a telepések nyelvét és annak változásait jellemzik.

Gyűjtögetés: erdei gyümölcsök, gombák

Az erdei életmóddal szorosan összefügg az erdei gyümölcsök, főképpen a gombák gyűjtögetése. A következőkben a Bükk-szentkeresztben élő szlovákok által ismert, gyűjtött és fogyasztott erdei gyümölcsökről és gombákról, továbbá azok feldolgozásáról lesz szó különös tekintettel a még élő szlovák nyelvjárási elnevezésekre, kifejezésekre. Az erdei gyümölcsök és gombák fogyasztása kezdettől fogva szervesen beépült a lakosság étrendjébe.

„A változatos erdei gyümölcsök, a gombák évszázadokon keresztül fontos termékek, a zsellérek és a földesurak asztalán egyaránt megtalálhatók voltak. Míg azonban az előbbinél esetenként létfeltétel volt, az utóbbiaknál csak érdekes csemege. Ezt jelzi a korabeli leírás is: vannak mostoha évek, midőn a szegény zsellér családját télen a szárított gomba és vadkörte, tavasszal pedig a hegyoldalon pirosuló eper menti meg az éhenhalástól” (JÁRÁSI 1997, 53–54).

Az erdő gyümölcsei, a gombák nem csupán a lakosság kiegészítő táplálékai voltak, de fontos keresetkiegészítő lehetőséget is nyújtottak számukra.

„A jobbágyfelszabadítás után [...] bevételt hozott az uradal-maknak és keresethez jutottak a falusi szegények... Az erdei gyümölcsök [...] gyűjtési lehetősége összefüggött a tarvágások, az évekig üres vágásterületek kiterjedésével, ezért a piacokon és házhoz szállítva kapható volt mindenféle erdei gomba, gyümölcs, hársfavirág, csipkelekvár...” (JÁRÁSI 1997, 54).

A 20. században az erdőszet átvevő helyek létesítésével és a termések felvásárlásával igyekezett kordában tartani ezt a tevékenységet.

Az erdő terméseinek gyűjtése hasonlóan az erdőműveléshez hasonlóan női munka volt. Az erdei termésekből készült ételek a 20. század végétől felértékelődtek.

Az erdei gyümölcsök és gombák gyűjtése az erdő vegetációjához idomult. A bükk-szentkereszt-i emberek annak ellenére, hogy a gyűjtögetést első sorban nők végezték, kiválóan ismerik a gombákat, tudásuk átlagon felüli (TÓTH 2001, 50). A gombák szláv/szlovák eredetű elnevezései még mindig elterjedtek, használtak és dominánsak a mindennapi kommunikációban (igaz, gyakorta magyar szövegkörnyezetben) és még nem szorították ki őket a magyar megfelelőik. A nyelvjárási

kifejezések azonban gyakran nem azonosak a szlovák irodalmi megfelelőikkel. A gombák népi nevei inkább a cseh elnevezésekkel mutatnak rokonságot (KÓCZIÁN 1984, 231).

A gombalelőhelyeket – *kolesokat* [koleszo], azaz kerekeket – jelenleg is nagy becsben és még nagyobb titokban tartják. A titok apáról fiúra száll, a családban marad.²⁰

A gomba elkészítésének számos módja van: fajtától függően készülhet belőle rántott (*zapražena* [zaprazsena]) és habart (*nakislo, zatrepana* [nakiszlo, zatrepana]) gombaleves, tojásos sült gomba, zsíron, hagymán sült gomba, parázson sütvé, fasírtba, töltelékbe téve.

A gomba konzerválása leginkább hagyományos módon, szárítással történik (a felszeletelt gombát napon szárítják, vagy egészben felfűzve a tűzhely fölött vagy a verandán), de sokan kevésbé hagyományos módon mélyhűtőben is tárolják, esetleg savanyúságként teszik el.

A mérgező gombákra a következő ráolvasási (igéző) versikével „ijesztettek rá”:

*Sindák, sindák, daj mi gribu,
Bo keď mi ňedaš,
Roskopem ti hlavu / udrem te o zem!*

[szingyak, szingyak, daj mi gribu]
[bo kegy mi nyedas]
[roszkopem tyi hlavu / udrem tye o zem]

*Sátántinóru, adjál nekem királytinórut,
Mert ha nem adsz,
Szétrúgom a fejed / földhöz csaplak!*

Ennek a ráolvasási formulának bajmegelőző, bajelhárító funkciója van (Pócs 1986, ŽILÁKOVÁ 2009, 417–427).

A gombák neveit először *szlovák nyelvjárási formában*, majd a *latinul*, utána *irodalmi szlovák*, majd *magyar nyelven* tüntetem fel. Azokat a fajtákat választottam ki, amelyek szlovák népi elnevezései még mindig használatosak magyar kontextusban is.

A legelterjedtebb gombafajták a következők:

babie uši pl. [babie usi] = Gyromitra esculentra (Pers.) Fr. – ušiak obyčajný – redős papsapkgomba

brestofka, -i f. [bresztofka] = Polyporus squamosus – trudík šupinatý – pizstricgomba

grib, -a m. [grib] = boletus edulis – hríb smrekový – ízletes vargánya

hliva, -i f. [hliva] = Grifola sulphurea /Polyporus sulphureus – sírovec obyčajný – sárga gévagomba

hliva, -i f. [hliva] = Plerotus ostreatus – hliva ustricovitá – késői laskagomba

holubica, -i f. [holubica] = Russula cyanoxantha – plávka modrastá – kékhátú galambgomba

horkiňa, -i f. [horkinya] = Lactarius piperatus – rýdzik korenistý – kesrűgomba

jeleňov kokot [jelenyov kokot] = Phallus impudicus – hadovka smradľavá – erdei szömöröcsög

kozár, -a m. [kozár] = Leccinum griseum – kozák hrabový – sötét érdestinóru

Leccinum scabrum – kozák brezový – barna érdestinóru

kurča, **kurčatka**, -i n. [kurcsa, kurcsatka] = Cantharellus cibarius – kuriatko jedlé – sárga róka-gomba

majofka, -i f. [majofka] = Calocybe gambosa – čirovnica májová – májusi pereszke

maslački, **maslagi** pl. [maszlacski, maslagi] = Boletus regius – hríb kráľovský – királytinóru

osičňak, -a m. [oszicsnyak] = Leccinum duriusculum – kozák topoľový – nyárfa-érdestinóru

parazol, **parapli**, **parapla** [parazol, parapli, parapla] = Macrolepiota procera – bedľa vysoká – nagy őzláb-gomba

perecke [perecke] = Lepista nuda – pôvabnica fialová – Lila pereszke

pestrak, -a m. [pesztrak] = Polyporus squamosus – trudík šupinatý – pizstricgomba

podpinka pl. [pogypinki] = Kuehneromyces mutabilis – šupinačka menlivá – ízletes tőkegomba

potrňofka, -i f. [potrnyofka] = Rhodophyllus clypeatus – zvonovec jarný – tövisaljagomba

prahofka, -i f. [prahofka] = Langermannia gigantea – vatovec obrovský – óriáspöfeteg

püfeteg [püfeteg] = Langermannia gigantea – vatovec obrovský – óriáspöfeteg

riziki pl. [riziki] = Lactarius delicious – rýdzik pravý – rizike

sindák, -a m. [szingyak] = Boletus luridus – hríb silný – változékony tinóru

smrža, -i f. [szmrza] = Morchella esculenta – smrčok jedlý – ízletes kucsmagomba

šampion, -a m. [sampion] = Agarius campester – pečiarica poľná, agarius silvaticus, pečiarica lesná – réti csiperke, erdei csiperke

vaclafka, -i m. [vaclavka] = Armillarella tabescens – podpňovka bezprsteňová – gyűrűs tuskógomba

žgripak, -a m. [zsgripak] = Lactarius vellereus – rýdzik plstnatý – pelyhes keseűgomba

²⁰ Adatközlő: Gémesi Károlyné Császári Ildikó (1940).

A bogyós növények gyűjtögetése hosszú ideig tilos és büntetendő cselekedetnek számított. Az erdész nem egyszer kapta rajta az asszonyokat, amint az erdő terméseit gyűjtötték, ám megvárta, amíg megszedték az edényt, csak ezután öntette ki velük a gyümölcscsel teli vedreket.

A megszedett gyümölcscsel Óhután (ma Bükk-szentlászló) keresztül gyalog jártak le Miskolcra. A nagy piac mindig szerdán volt, ezért az újhutai asszonyok igyekeztek kedden összegyűjteni a friss árut. Az idegenforgalom fellendülése következtében megváltozott a gyűjtés és az árusítás jellege: a helyi lakosság és az üdülők között egyfajta kereskedelmi kapcsolat jött létre, amely az erdei termések iránti növekvő keresletben nyilvánult meg. Az üdülők általában megkérték a helyi ismerősöket arra, hogy erdei gyümölcsöket gyűjtsenek nekik. Így váltak a helyiek megrendelőivé.

E mellett a falu lakossága mindent felhasznált saját háztartásában is, amit az erdő kínált, pl. a málna-, szeder- és eperlevélből teát főztek, a bodza terméséből lekvárt, virágából teát. A bojtorjántea is közkedvelt volt. A vad gyümölcsökből (*planka*, *planki* [planka, planki]) *šusenki*-t [susenki] (aszalt gyümölcsöt) készítettek. A legfontosabb bogyós növények és erdei gyümölcsök a következők:

černíca [csernyica] = *Rubus fruticosus* L. – černica – vadszeder. Felhasználása: szörpként, lekvárként, leveléből teát főznek.

drinka, **drinki** [drinka, drinki] = *Cornus mas* L. – (svib) drieň – húsos som. Felhasználása: gyümölcsét fogyasztják, lekvárt, szörpöt, pálinkát főznek belőle.

habdza [habdza] = *Sambucus ebulus* L. – baza/chabdza – földi bodza, gyalogbodza. Felhasználása: terméséből lekvárt, szörpöt, virágából üdítőitalt, szörpöt és teát készítenek.

habdza [habdza] = *Sambucus nigra* L. – baza čierna – fekete bodza. Felhasználása: szárított virágából teát főznek.

jahodi [jahodi] = *Fragaria vesca* L. – jahoda obyčajná – erdei szamóca. Felhasználása: szörpöt, lekvárt készítenek belőle, leveléből teát főznek.

malina [malina] = *Rubus idaeus* L. – ostružina malina – málna. Felhasználása: szörpként, lekvárként, habart mártásként, leveléből teát főznek.

planki pl. [planki] = vadalma, vadkörte

planka, **díve hrúski** [planka, gyive hruski] = *Pyrus communis* – hrúška planá – vackor. Felhasználása: gyümölcsként fogyasztották, aszalták, savanyú káposztába rakták, ecetet készítettek belőle.

planka, **díva jablón** [planka, gyiva jablony] = *Malus sylvestris* (M. communis ssp. Acerba) – jablón planá

– vadalma. Felhasználása: aszalt formában (*šusenki* [susenki]) teaként, kompótként és édes habart mártásként fogyasztják.

šipki [sipki] = *Rosa canina* – ruža šípová – csipkebogyó. Felhasználása: tea, lekvár, bor, szörp formájában.

troškavica [troszkavica] = *Fragaria viridis* – jahoda trávnicová – csattogó szamóca/csattanó eper. Felhasználása: érett gyümölcsét nyersen fogyasztják.

díve slivícki pl. [gyive szlivicski] = *Prunus spinosa* – trnka obyčajná – kökény

mukiňa [mukinya] = *Crataegus oxyacantha* (C. laevigata) – hloh jednosemenný – galagonya

A szörp / *šaft* (*saft* [šaft]) készítésének módja: a gyümölcsöt szét nyomkodják, befőtt üvegben / *cukerhábelben* / *cukerhablikban* napon hagyják érlelődni, majd leszűrik, a magot cefrébe teszik, a levét cukorral felfőzik. A gyümölcs-szörpök enyhén alkohol tartalmúak.

Pálinkát leggyakrabban szilvából főznek, de ahogy fentebb említettem, bodzából, somból és más gyümölcsből is készítik.

A csipkebor receptje:

„Do jedneho koršova, dšatilitroveho dali dve-tri kila šipki a na to pět litre vodi a kilo cukru a na to handričku. To dozrievala za dlhi čas – dva mesace – a potom to cedili, dali do sklenkah a bolo to hotove, viborne bolo” [do jedneho koršova, gyeszatlitroveho dali dve-tri kila sipki a na to pety litre vodi a kilo cukru a na to handricsku. to dozrievala za dlhi čas – dva mesace – a potom to cegyili, dalod o sklenkah a bolo to hotove, viborne bolo].²¹

Különösen az erdei munkák során – ha kevés volt az ivóvizük, de frissítőként is – fák nedvét fogyasztották és fogyasztják ma is:

javorova voda [javorova voda] = jávorfa nedve (javor – *Acer pseudo-platanus* L. – javor horský – hegyi juhar)

brezova voda [brezova voda] = nyírfa leve (breza – *Betula pendula* Roth – breza bradavičnatá – közönséges nyír)

klenova voda [klenova voda] = juharfa nedve (klen – *Acer campestre* – javor poľný – mezei juhar)

Az erdei virágokat részben értékesítés céljából gyűjtötték. A még élő szlovák virágnevek a következők:

cicavka [cicavka] = *Anchusa officinalis* – smohla lekárška – orvosi atracél / báránnyefestő / szopóka

fialka [fialka] = *Viola reichenbachiana* – fialka – erdei ibolya

²¹ „Egy tízliteres korsóba 2–3 liter csipkebogyót, 1 kg cukrot tettek, ehhez 5 liter vizet töltöttek, majd egy ruhával lefedték. Hosszú ideig érlelődött, két hónapig is, majd leszűrték és üvegekbe töltötték, kitűnő ital volt.” Adatközlő: Gémesi Károlyné Császári Ildikó (1940).

koňik [konyik] = *Corydalis cava* – chochlačka dutá – odvas keltike

konopka [konopka] = *Scilla bifolia* – Scila dvojlistá – tavaszi csillagvirág

konvalinka [konvalinka] = *Convallaria majalis* L. – konvalinka voňavá – gyöngyvirág

kozedriski [kozedriski] = *Galanthus nivalis* L. – snežienka jarná – hóvirág

vlčelník [vlčelnyik] = *Daphne mezereum* L. – lykovec jedovatý – farkas boroszlán.

A gombák, gyümölcsök, erdei virágok szlovák népi elnevezései nagyon jól megőrződtek. A szókincsben alig találunk német vagy magyar elnevezést. Ennek két oka lehetséges: egyrészt a dialektológia úgy tartja, hogy a nők nyelvhasználata konzervatívabb, és mint erről fentebb szó esett, a gyűjtögetés az asszonyok feladata volt. Másrészt a felvázolt ismeretek ma is élő gyakorlat részét képezik, így nyelvben rögzült világkép két rétegéhez is kötődik, archaikus tudást képvisel, amely szervesen beépült a mai életvitelbe, ezáltal a nyelvhasználatba is.

HAGYOMÁNYOS KISMESTERSÉGEK: SZÉNÉGETÉS, MÉSZÉGETÉS

A bükk-szentkeresztiek hagyományos foglalkozásként tartják számon a mészégetés mellett a szénégetést. A 20. század folyamán az újhutaiak (bükk-szentkeresztiek) lassan felhagytak a szénégetéssel és fokozatosan áttértek a mészégetésre. Így váltak az újhutaiak mészégetőkké (meszesekké), a répáshutaiak pedig szénégetőkké. A község határában történő szisztematikus mészégetés a múlt század harmincas éveiben kezdődött, amikor is a Bükk-fennsík erdei védetté váltak (CSEH 2001, 58, 67).

Mészégetés

„Évszázadokig igencsak keresett áru volt az égetett mész: használták házak festésére, fertőtlenítésére, habarcsba keverve és a mezőgazdaságban is [...] a mészégetés tudományát IV. Béla király által 1232-ben betelepített ciszterci rend tagjai hozták el Franciaországból hazánkba. A Bükkben a mesterség Bélápátfalván, Bükk-szentkeresztben virágzott. Az utóbbi időben az iparosodás e szakmát is a kihalás szélére sodorta. Már nincs kinek átadni a hagyományos tudást...” (Kiss 2008, 68).

Az erdőbirtokosságnak már a 19. század második felében is hatalmas nyeresége származott a mészégetésből. A község lakosainak nagy része az „erdei foglalkozásokra”, az erdei szakmák termékeivel (égetett mész, faszén, erdei gyümölcsök) való kereskedésre és

azok szállítására szakosodott. Az uradalmi birtokon égetett mész a diósgyőri vasgyár igényeit elégítette ki. 1858-ban, az uradalmi birtokrendszerek megszűntével, nagyobb teret kapott az ún. „paraszti” mészégetés. A mészégetés eleinte vándorkemencékben történt. A mészégetők egyik része az erdészet állandó alkalmazottaiból került ki, másik részét pedig alkalmi munkások adták. A mész elsődleges felvásárlója a diósgyőri vasgyár volt, ám a mészégetők gyakran működtek együtt a fuvarosokkal, ugyanis az égetett mész távolabbi vidékekre történő szállítása sokkal nagyobb hasznot hozott.

A mészégetés tavasztól őszig tartott (néha télen is égettek), abban az időszakban, amikor nem volt faki-termelés. A kemencét csak akkor gyújtották be, ha a mészre már volt vevő. A mészégetők az erdőbirtoknak, bérlőnek vagy saját maguknak dolgoztak.

A mészégető csoport alapját elsősorban a rokonság, a szomszédság vagy a barátság képezte, amelyben mindenki azonos módon részesült a nyereségből.

Régebben a mészégetők távolabbi vidéken és hosszabb ideig is égettek meszet. Ilyenkor kunyhókban (*koliba* [koliba]) laktak. A kunyhót mindig a kemence közelébe építették, hogy jól láthassák a kemence tüzeit és a meszet. Hosszabb használatra a *jármas kunyhó* (*kétoldalas kunyhó* – *jármem koliba* [jármem koliba]) volt a legmegfelelőbb. A kerek, kör alaprajzú kerek kunyhó (*okruhla koliba* [okruhla koliba]) kevésbé alkalmas huzamosabb használatra, de elterjedtebb a jármas kunyhónál és főleg szlovák nemzetiségű mészégetők használták. A féloldalas kunyhó (*najednufacku koliba* [najednufacku koliba]) a legegyszerűbb szerkezetek közé tartozott és ideiglenes hajlékként szolgált (PETERCSÁK 1984, 91–93; BAKÓ 1968, 67–91). A fekvőhelyet priccnek nevezték. Újabban bódét vagy lakókocsit, elavult honvédségi műszerkocsit használnak hajlékként a mészégetők.

A mészégetők életmódját a családtól való távol-ság befolyásolta. Táplálékuk a favágókéhoz hasonlóan szalonnából, kenyérből, krumpliból, hagymából és lebbencstésztából állt, melyet erdei nyersanyagokkal, gombákkal egészítettek ki. „*Jest im nosili na hrbtě, hátizsákba, kandlákba...*” [jeszty im noszili na hrbtye...].²² Az újhutai szlovák mészégetők öltözeke elhasznált ruhákból állott: hátul feltűrt vagy teljesen lehajtott karimájú olcsó gyapjúkalapot, kék vászoninget, kötényt (*šurc* [surc]), hegyes bocskort, mellényt és hosszabb nadrágot viseltek (BAKÓ 1968, 275).

²² „...háton, hátizsákban, kandliban hordtak enni nekik.” Adatközlő: Ladányi József (1919).

A múltban a mészégetést a szükséges nyersanyagok (mészkö és fa) közelsége határozta meg. A fát és a mészkövet az erdészettől vagy a közbirtokosságtól vásárolhatták meg. Az égetésre bármilyen fafajta megfelelt. A hófehér mészkövet (*vapene skali* [vapene szkali]) először ki kellett termelni. A kitermelt követ szekérrel vitték a kemencéhez. Egy helyen egyszerre három–négy kemencét is fűtöttek: az egyiket éppen szedték, a másikat rakták, a harmadikat pedig égették. Egyetlen kemence kiégetéséhez 20–30, nagyobb kemence esetében 50 m³ fára volt szükség. A kemencerakáshoz érteni kellett (*kladěňu peci trebalo rozumet* [klagényu peci trebalo rozumety]), kiváló statikai ismereteket igényelt. A kemence nagysága a gödör nagyságától és a fűtőanyag mennyiségétől függött. A gödör átlagos mélysége 2–3 méter, átmérője 2,8–3 méter volt. Ugyanazon gödörben csupán egyszer vagy kétszer égették, amíg el nem fogyott a fa. A gödröt mindig lejtős területen ásták, hogy a kemence szája alacsonyabban legyen, mint a gödör hátsó széle. A kemence száját (*čelusťe* [cselusztye]) nagy terméskővel rakták ki, amelyből az égetés során mindig fogyott. A gödör közepén teknő alakú fűtőteret hoztak létre. a kemenceszáját fönről kövekkel fejezték be. A mészkövet a gödör szélénél kezdték rakni, majd nagyobb kövekkel kirakták a kemence kupoláját (*kopec* [kopec]). Amikor elkészült a kupola, apró kavicsokkal fedték be azt, és agyaglángossal kenték be, hogy megőrizték a meleget és a mészkö rendesen kiégjen. A kemence rakása, ha hárman rakták, két–három napig tartott. 200 mázsa égetett mészhez 300 mázsa mészköre volt szükség (PETERCSÁK 1984, 87–90).

A begyújtás előtt száraz ágakkal, aprófával, forgáccsal, fahánccsal rakták meg a kemencét. A begyújtást követően „*etetik a kemencét... už tak hucuje*” [uzs tak hucuje]. A kemencét 72 órán át éjjel-nappal fűtik. A magas hőmérséklet (800–1000–1200°C) következtében a mészkö megolvad és elveszti nedvességtartalmát. Eközben a meglévő rések betömődnek. Amikor a mész kiégett, bükk-szentkereszti szlovák nyelven így fogalmaznak „*už je pec vihorena, bo už si sedla*” [uzs je pec vihorena, bo uzs szi szedla], azaz a kemence már kiégett, mert már megült. A jól kiégett mész cseng: „*až se hlasi to vapno, tak je vihorene pekne*” [azs sze hlaszi to vapno, tak je vihorene peknye] azaz ha szépen van kiégetve a mész, akkor szól. Miután kifűtötték a kemencét, legalább egy éjszakán át hagyják hűlni, csak ezután kezdik el szedni.

A fuvarosok a szedés alatt a kemence mellett várakoztak és nem egyszer bekapcsolódtak a munkába is.

Az égetett meszet általában a helyi fuvarosok (*furmaňe* [furmanye]) vásárolták fel. Régebben utólag fizettek a mészért, majd később változott a szokás, az égetés helyszínén elvitelkor fizették ki a meszet. Egy kosárba 20 kg égetett mész fért. A meszet állami vállalatok is vásárolták és léteztek sáfárok is, akik a piac felderítésével foglalkoztak. A szegényebbek, akiknek nem volt fogatuk, gyalog jártak meszet árusítani Miskolcra. Az égetett meszet zsákokba (*mehi, do mehob* [mehi, do mehoh]) rakták és a hátukra véve szállították. Gyerekek is jártak meszet árulni: kis rudas fakocsit készítettek gyeplővel, befogták magukat „*takto hodili do Hamru a Ďuru. Strmovat trebalo, bo durilo*” [takto hogyli do hamru a gyuru. strmovaty trebalo bo durilo].²³

A bükk-szentkereszti égetett mész híres volt kiváló minőségéről és általa a mészégetők is hírnevet szereztek. Az első világháború előtt az akkori Észak-Magyarország uradalmába is elhívták őket meszet égetni. 1914 után pedig több településre: Aggtelekre, Szinre, Szögligetre, Bódvaszilásra, Szilvásváradra, Dédesre stb. 1938–40 között Erdélyben, Németországban és Kárpátalján is kötöttek velük szerződést (VERES 2000, 87).

A mészégetés még mindig élő népi foglalkozás. Miután a Bükki Nemzeti Park betiltotta a mészégetést az erdő területén, a kemencéket a falu határába költöztették, általában magánterületre. A vándorkemencékben történő mészégetés betiltása miatt folyamatos égetésre alkalmas gödröket kellett készíteni, ezért technológiai újítás bevezetésére került sor: a gödröket hőálló samott-téglával rakták ki.

A hagyományos módon, kemencében égetett mésznek sokkal jobb a minősége, mint az olcsóbb gyári mésznek: oltás után 3,5–4-szer nagyobb mennyiségű meszet kapunk a hagyományos módon égetett mészből, míg a gyári mészkö csupán 1,5–2-szer nagyobb mennyiséget ad.

Jelenleg már csak néhányan égetnek meszet Bükk-szentkereszten és főleg azok, akik már rendelkeznek saját vevőkörrel. E hagyományos tevékenység kilátásai nem a legjobbak.

A környező erdőségekben még mindig fellelhetők a régi kemencegödrök, melyek néprajzi értékkel bírnak, bár nem kutatja őket senki.²⁴

Bükk-szentkereszt község közelében ma is könnyen beszerezhetőek a mészégetéshez szükséges nyersanyagok, a mészkö (*vapena skala* [vapena szkala]) és a fa. Mint már említettem, korábban a mészégető (*vapňar*

²³ „Így jártak Hámorba és (Diós)győrbe. Sietni kellett, mert sürgős volt.” Adatközlő: Ladányi József (1919).

²⁴ Adatközlő: Ladányi József (1919).

[vapnyar]) általában családi segítséggel, ritkán nap-számossal vagy a legproduktívabb módon, csapatban (rokonság, cimboraság alapján 3–4 ember dolgozott együtt) égették a meszet. Az 1950-es évektől a mész-égető kisiparos és tevékenysége iparendedélyhez kötött, ma vállalkozó, aki az erdészettől vagy a közbirtokos-ságtól vásárolja a fát és a mészkövet, napszámásokat alkalmaz az égetéshez (VERES 2003, 144–145).

A mészégetés folyamatáról Hegedűs Jánost, az utolsó mészégetők egyikét kérdeztem. Mivel a helyi dialektust ritkán használja, arra kértem, hogy amennyiben tudja, nevezze meg szlovákul is a szakkifejezéseket.

„A kemence fala samottból, tűzálló téglából van kiépítve. Régen az is mészkőből volt. Mindig 2–3 cm leégett belőle, azt leverték, mert hosszú nagy kövekből rakták ki. A samott téglá azonban sokkal tartósabb és tűzálló. Ebből van kifalazva a gödör, amelynek az alján csinálunk egy kb. 15 cm széles padkát, ahol kezdjük rakni a falat és azután azt fokozatosan, boltozatszerűen össze kell rakni és a kemence tetején, tehát amikor a gödörrel egy szintben van, akkor azt ott össze kell boltozni. A kemence kör alakú, tehát a körnek is ugyanúgy meg kell lenni, meg a boltnak is. Nem lehet puklikat csinálni bele, mert akkor az összeomlik. Egy 15 cm-es vastag fallal kezdünk alul, mondjuk, 15 cm-es köveket teszünk az aljára, majd fokozatosan vastagodik és a gödör szintig össze kell zárni (kúp alakúnak kell lennie). Úgy szélesedik és ezt szép ívesen kell berakni, hogy össze ne omoljon. És közben a száját is meg kell csinálni a kemencének, hogy legyen hol tüzelni. A szájánál vékonyabban rakjuk a falat. Miután kész a bót, utána tömören meggyünk felfele. Köré rakjuk ezt a tufát, régen azt is kőből rakták, és ezt **oblošká**-nak [obloska] hívjuk. Ezt azért tesszük, hogy szét ne omoljon. Az **obloška** mellé a szélébe **vahá**-t [vaha] teszünk, apró mészkövet, (**vahoválni** [vahoválni] kell). És a közepe felé haladva mindig nagyobb kövel rakjuk. Ez a falnál is úgy van: a szélére nagy követ (boltkövet) (**sklepak** [szklepak]) teszünk, és utána kisebb követ és teljesen a **jamá**-hoz [jama] szintén **vahá**-t, aprókövet. A kemence szája a **čelustá** [cselusztja], a kemence szájának az alja a **bočňak** [bocsnyak], amit tovább rakunk, az a **ščelustňa skala** [scselustnya szkala] a teteje a **pop** [pop]. Azzal ékeljük be a tetejét. Ék alakú kő. Tulajdonképpen ez egy boltozat, amelynek egy ék alakú kövel zárjuk le a tetejét.

A kemence eleje a **predki** [predki], a kemencegödör (**jama**) legalja a **padka** [padka]. A kemence fala a **futra** [futra].

A támaszték a **plotík** [plotyik] amit ki lehet rakni fából és kőből is. A szája fölött van a **predki**. A **vapeňica** [vapenyica] a mészgödör. Az **obloška** körött van még **osipka** [oszipka], ilyen szigetelés, az **oblošká**-t körbe szoktuk szórni a kemence körüli törmelékkel, földdel, apró kövel, kb. 30–40 cm magasan körbeszórjuk. Amikor az **obloška** szintjébe beraktuk a követ, odáig a **vahát** szórtuk az **obloška** mellé, onnét meg ki kell rakni ezzel az apró kövel, amit **viloskának** [viloska] hívunk, az a legteteje és azt már csak malterrel szoktuk lekenni. Régen

lángossal (**bečač** [begacs]) tapasztották be, most már puriával. A mésző a **vapena skala** [vapena szkala]. A **sklep** [szklep] a boltozat, annak egy darabja a **sklepak** [szklepak].

Mielőtt begyűjtjük a kemencét (**zapalime pec** [zapalime pec]), **faklá**-t [fakla] teszünk belé. Fát teszünk belé vagy tuskókat, amit az erdőben találunk, amik még egészségesek, vagy rendes tűzifát (**drevo** [drevo]) berakunk és akkor az a **fakla** és azt szoktuk begyűjtani. És akkor az ég egy éjszakát és utána kezdünk el fűteni. Van, aki este, van aki reggel gyújtott be, ez attól is függött, hogy milyen sürgős volt a mész.

Mindegy milyen fával fűtjük ki a kemencét (**vikurit pec** [vikurity pec]).

Amikor tűzbe jön a kemence – **pride do obňu** [prigye do ohnyu], általában 24 óra után, de nem mindig jön tűzbe, ez fától is függ, meg a fűtőtől is. És amikor kijön a száján a láng, akkor a kemence **hlipál** (**hlipe pec** [hlipe pec]). És hogyha a tetején is kijön a láng, akkor már **kohutová, už tã kohutuje pec** [us tyi kohutuje pec] (már kijött a tetején a láng), kb. 48 órára.

A kis kemence a **pecka** [pecka]. Tapasztalat alapján 72 órát ég a kemence, de van, amikor 100-at is. Ez függ a fától és az időtől is. Az eső és a szél is befolyásolja az égetés idejét, a szél, az különösen. Az eső miatt nem ég annyira, de a szél elhajtja a tüzet a tetejéről, meg belefúj a kemencébe. Szoktunk elé szélfogót tenni, ponyvából vagy lemezekből. Ha a fűtő elalszik és nem ég rendszeren a kemence, akkor bebarnul a kemence, **pec brunatni** [pec brunatnyi], tehát nem éri el azt a hőfokot, amit kell neki, akkor megbarnul a kő, sok tüzelővel lehet javítani rajta. A fűtő 12 órát fűt: mi úgy fűtöttünk, hogy éjjeltől délig, déltől éjfélig, de van, aki reggel hattól este hatig. Amikor leforrt a kemence bótja, akkor van kiégve, **už je zvarane pec** [uzs je zvarane pec], akkor már nincs lyuk a kő között, össze van forrva, akkor van kiégve a bótja. Az még mindig jobb, ha a bótja forr le hamarabb és a tetejét kell utánafűteni, de van, amikor fordítva van, akkor már baj van, mert kevés van a tetején és a bótja nem akar összeforrni. Akkor nagyon sokat kell ráfűteni, hogy jó legyen. Akkor jó, ha a bótja meg a teteje egyszerre forr össze, de az ritkán jön össze. El kell találni azt, hogy a tetején annyi legyen, hogy mikor a bótja leforr, a teteje is jó legyen. Mert ha sokat tesz rá az ember, akkor később jön le a teteje, de ha keveset, akkor meg a bótjára kell ráfűteni. Amikor a teteje **jasna** [jaszna] körbe, akkor ilyen arany színű a mész és akkor van kiégve.

Ideme pec brat' [igyeme pec braty]: szedjük a kemencét: a kemencét minimum 24 órát hagyják hűlni, de nyáron még többet is, jó, hogyha 48 órát hűl. Kapával, vaskosárba szedik a kemencét. Legutóbb markológép szedte".²⁵

Az adatközlő 2009-ben egyetlen kemencét égetett ki – állandó vevője volt. Mivel az alapanyagok ára megemelkedett, véleménye szerint már nem éri meg kemencét fűteni.

²⁵ Adatközlő: Hegedűs János (1950).

A mészégetéshez kapcsolódó szókincs

Főnevek:

begáč, -a m. [begacs] = lángos, amelyet korábbi égetésből maradt mészpor, víz, sár elegyéből taposnak.

bočňak, -a m. [bocsnyak] = a kemence szájának alsó része

bót, -u m. [bót] = a kemence boltozata

čagan, -a m. [csagan] = csákány

čelustá, -i f. [cselusztja] = a kemence szája

drevo, -a n. [drevo] = tűzifa

fakla, -i f. [fakla] = fáklya

furman, -a pl. **furmaňe** [furman, furmanye] = fuvaros

furmanka, -i f. [furmanka] = fuvarozás

futra, -i f. [futra] = a kemence fala

Hamor, **Hamru** m. [hamor, hamru] = Hámor

jama, -i f. [jama] = gödör, a kemence gödre

kijan, -a m. [kijan] = vasbunkó

koliba, -i f. [koliba] = kunyhó

kopec, **kopca** m. [kopec, kopca] = a kemence kupolája

kladěňi peci [klagyenyi peci] = kemencerakás

langoš, -a m. [langos] = lángos

lopata, -i f. [lopata] = lapát

meh, -a pl. **mehi** [meh, mehi] = zsák

mlatek, **mlatka** m. [mlatek, mlatka] = kalapács

obložka, -i f. [obloska] = a kemence támaszának belső kövei

obsipka, -i f. [obszipka] = a kemence támaszának külső kövei

obeň, **ohna** m. [oheny, ohnya] = tűz

pajser, **pajsra** m. [pajszer, pajsra] = vasrúd

patka, -i f. [patka] = a kemencegödör legalja

pec, -i f. [pec] = mészkemence

pecka, -i f. [pecka] = kis kemence

plotík, -a m. [plotyik] = mészakótámaszték (fa vagy kő)

pop, -a m. [pop] = a kemence teteje, a kemence szájának teteje

pretki pl. [pretki] = a kemence elülső része

salajka, -i f. [szalajka] = szalajka

skala, -i f. [szkala] = kő

sklep, -u m. [szklep] = a kemence boltozata

sklepek, -a m. [szklepek] = boltkő, a boltozat egy darabja

soška, -i f. [szoska] = ágas rúd

stik, -a m. [sztik] = hosszú rúd

šlog, -u m. [slog] = favágás az erdőben

ščelustňa skala f. [scselusztnya skala] = a kemence szájának köve

štanga, -i f. [stanga] = vasrúd

šurc, -a m. [surc] = kötény

vaha, -i f. [vaha] = apró mészakő

vapena skala, pl. **vapene skali** [vapena skala, vapene skali] = mészakő

vapeňica, -i f. [vapenyica] = mészégető gödör

vapno, -a n. [vapno] = mész

vapňar, -a m., pl. **vapňare** [vapnyar, vapnyare] = mészégető

viloska, -i f. [viloska] = a támfal fölötti körgyűrű

zvarani adj. [zvarani] = leforrt, összeforrt

Igék:

brať [braty] imperf. = szed

brunatňiť [brunatnyity] imperf. = megbarnul

duriť imperf. [durity] = hajt, kerget

hicovať [hicovaty] imperf. = izzik

hlasiť se imperf. [hlaszity sze] = szól, hangzik

hľipat' imperf. [hľipaty] = a kemence száján kilobban a láng, *hľipál*

hodiť, **hoda** imperf. [hogyity, hogya] = jár

kohutovať imperf. [kohutovaty] = „kohutová”, a kemence tetején kilobban a láng

klasť, **kladem** imperf. [klasztý, klagyem] = rak

rozumieť, **rozumím**, **rozumja** imperf. [rozumity, rozumim, rozumja] = ért vmihez

sednúť, **sedňem**, **sedňu** perf. [szednuty, szednyem, szednyu] = leül

strmovat' imperf. [sztrmovaty] = meredezik, emelkedik, emel

trebalo adv. [trebalo] = kellett

vahovať imperf. [vahovaty] = apró mészakővel kirakni, beszórni, *vahoválni*

vihoret' perf. [vihorety] = leég, kiég

vikuriť perf. [vikurity] = kifűt

zapaliť perf. [zapality] = begyűjt, meggyűjt

zvariť se perf. [zvarity sze] = leforr, összeforr

A mészégetéshez kapcsolódó szókincs eredet szerinti osztályozása:

Szláv/szlovák eredetű szavak: *begáče*, *bočňak*, *čagan*, *čelustá*, *drevo*, *futra*, *jama*, *jasni*, *kijan*, *koliba*, *kopec*, *kopca*, *kladěňi peci*, *lopata*, *meh*, *mlatek*, *obložka*, *obsipka*, *obeň*, *pec*, *pecka*, *pec brat'*, *pec brunatňi*, *plotík*, *pretki*, *skala*, *sklep*, *sklepek*, *soška*, *stik*, *šlog*, *ščelustňa skala*, *vaha*, *vapeni*, *vapena skala*, *vapene skali*, *vapeňica*, *vapno*, *vapňar*, *vihoreni*, *viloska*, *zvarani*, *brať*, *duriť*, *hicovať*, *hlasiť se*, *hľipat'*, *hodiť*, *klasť*, *rozumieť*, *sednúť*, *strmovat'*, *trebalo*, *vahovať*, *vihoret'*, *vikuriť*, *zapaliť*, *zvariť se*.

Német eredetű szavak: *brunatňiť*, *Hamor*, *furman*, *furmanka*, *futra*, *pajser*, *štanga*, *šurc*.

Magyar eredetű vagy közvetítésű szavak: *bót, čagan, fakla, langoš, patka, salajka*.

A kétnyelvűséget bizonyítja a szlovák kifejezések adaptációja magyar szövegkörnyezetben: *oblošká*-nak hívjuk, az *obloška* mellé a szélébe *vahá*-t teszünk, *vahoválni* kell, teljesen a *jamá*-hoz szintén *vahá*-t teszünk, a szája fölött van a *predki*, az *obloška* körül van még *osipka*, az *oblošká*-t körbe szoktuk szórni, amikor az *obloška* szintjébe beraktuk a követ, *vahát* szórtuk az *obloška* mellé, *faklá*-t teszünk belé, akkor már *kohutová*.

A mészégetés szókincsének legnagyobb részét a szláv, ill. szlovák eredetű szavak, kifejezések alkotják, valójában e szókincsréteghez sorolható a német eredetű szavak rétege is.

A nyelv funkcionális rétegeinek (a hagyományos foglalkozások: üveggyártás, vasgyártás, fuvarozás, fakitermelés, erdőművelés, gyűjtögetés, szén- és mészégetés) lexikális filterén keresztül megállapíthatóak és rekonstruálhatóak a szóban forgó közösség nyelvben rögzült világképének és kétnyelvűségének specifikumai. Mint ismeretes, a világ képének egyik megnyilvánulása annak nyelvi képe, amelynek alapvető funkciója a világ értelmezésében és az emberi viselkedés szabályozásában játszik szerepet (BAŇCEROWSKI 2008a, 128). A bükkzentkeresztiek mindennapi életét a megélhetést adó foglalkozások határozták meg, és ezek képezték világképük stabil részét. A település létrejöttében és fennmaradásában szerepet játszó mesterségekkel összefüggő nyelvi világképbe beépült elemeknek csak töredéke ragadható meg. A mai állapot kialakulását több tényező befolyásolta: elsősorban a hagyományos mesterségek és iparágak fejlődése, virágzása, majd elhalása. Az ezekhez kapcsolódó szókincsset ahhoz mérten őrzi a kollektív emlékezet, hogy a mesterség, ill. iparág elhalása mikor következett be.

A rekonstruált szókincs nagy százalékát szláv/szlovák eredetű kifejezések alkotják, elenyészőnek mondható a magyar, ill. német eredetű vagy közvetítésű szavak jelenléte.

E réteghez sorolom a vadon termő gyümölcsök, gombák és erdei virágok népi elnevezéseit is, amelyek maradványhatás-jelenségeként máig is nagyon erős konnotációs tartalommal bírnak. Általuk a természetes körülményektől való függés, a gyűjtögető életmód jelentősége rögzül a nyelvi világképben, másrésről a felvázolt ismeretek ma is élő gyakorlat részét képezik, így nyelvben rögzült világkép két rétegéhez is kötődnek, archaikus tudást képviselnek, amely szervesen beépült a mai életvitelbe, ezáltal a nyelvhasználatba is.

A bükkzentkereszt szlovákok nyelvének specifikus rétegei egyedi nyelvben rögzült világképet közvetítenek, amely ugyan kötődik a többségi nemzet nyelvéhez, különlegessége mégis a szlovák nyelvi létezésből fakad, tehát abból a közegből, amelybe szervesen beépültek saját és elődeink élettapasztalatai (BAŇCEROWSKI 2008b, 25). E tapasztalatokat őrzik kisebbségi helyzetben, a maradványhatás eredményeként magyar szövegkörnyezetben az említett területek szlovák nyelvi elemeinek konnotációs jegyei.

RÖVIDÍTÉSEK

BAZMLt – Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Miskolc

HOM HTD – Herman Ottó Múzeum, Helytörténeti Dokumentáció, Miskolc

IRODALOM

BAKÓ Ferenc

1968 Mészégető kunyhók a Bükk hegységben. *A Néprajzi Múzeum Füzetei* 35. 67–91.

BAŇCEROWSKI Janusz

2008a Kategóriák, kategorizáció és a szavak mögött rejlő világok. In KISS Gábor (szerk.): *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest. 122–130.

2008b A nyelv fogalma a nyelvhasználat tükrében. In KISS Gábor (szerk.): *A világ nyelvi képe. A világkép mint a valóság metaképe a nyelvben és a nyelvhasználatban*. Budapest, 25–44.

CSEH Zsolt

2001 A faszén- és mészégetés Bükkzentkeresztben. In VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Bükkzentkereszt monográfiája*. Bükkzentkereszt. 54–77.

GYIVICSÁN Anna

1993 *Anyanyelv, kultúra, közösség. A magyarországi szlovákok*. Magyarországi Szlovákok Szövetsége Kutatóintézete kiadója, Budapest–Békéscsaba.

JÁRÁSI Lőrinc

1997 *Erdőgazdálkodás Bánkúttól Nagy-Milicig*. Miskolc

KISS József

2008 Tűzben született. *National Geographic* VI. (10.) 68–79.

KÓCZIÁN Géza

1984 Etnobotanikai vizsgálatok Répáshután. In SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben*. Miskolc. 229–256. (A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai 13.)

MARKUŠ Michal

1984 Táplálkozás. In SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben*. Miskolc. 199–228. (A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai 13.)

PETERCSÁK Tivadar

1984 Az erdő haszna. In SZABADFALVI József–VIGA Gyula (szerk.): *Répáshuta. Egy szlovák falu a Bükkben*. Miskolc. 75–96. (A miskolci Herman Ottó Múzeum Néprajzi Kiadványai 13.)

PÓCS Éva

1986 *Szem meglátott, szív megvert. Magyar ráolvasások*. Helikon kiadó, Budapest.

TÓTH Arnold

2001 Az erdő néprajza. In VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Bükkszentkereszt monográfiája*. Bükkszentkereszt. 29–53.

VERES László

2000 *Bükkszentkereszt*. Budapest. (Száz magyar falu könyvesháza)

2001 *A település története*. In VERES László–VIGA Gyula (szerk.): *Bükkszentkereszt monográfiája*. Bükkszentkereszt. 7–28.

2003 *A Bükk hegység hutatelepülései*. Miskolc

ŽILÁKOVÁ Mária

2009 *Ludové liečenie Slovákov v Maďarsku*. Edícia kiadó, Nagylak.

DER WORTSCHATZ IN DEN TRADITIONELLEN BERUFEN DER BÜKKSZENTKERESZTER SLOWAKEN ALS EIN IN DER SPRACHE VERANKERTES SEGMENT

Schlüsselwörter: Ungarn-Slowaken, Bükkszentkereszt, Volkssprache, traditionelle Berufe

Die ethnisch gemischte (slowakisch-ungarische) Gemeinde Bükkszentkereszt versucht, das Erbe der slowakischen Sprache und der Kultur zu bewahren. Das tägliche Leben der in Bükkszentkereszt lebenden Slowaken wurde von den Berufen bestimmt, die den Lebensunterhalt gewährleisteten. Dies bildete in ihrem Denken und ihrer Sprache einen Teil ihrer Weltanschauung. Die Herausbildung des heutigen Sprachzustandes wurde von der Entwicklung, dem Aufblühen und Sterben des traditionellen Handwerkes und der Gewerbebranche beeinflusst. Der dazugehörige Wortschatz wurde von der Dynamik der slowakischen Sprache in Bükkszentkereszt, der Herausbildung der Zweisprachigkeit und später von der Sprachwechsel der Generationen beeinflusst. Der mit der Glasherstellung zusammenhängende, ursprüngliche Wortschatz kann nicht mehr rekonstruiert werden, aber die Entstehung der Glasindustrie und der Siedlung wurde zu einem wesentlichen Bestandteil des globalen Kulturbildes. Die Eisenproduktion beeinflusste indirekt die Entwicklung von Bükkszentkereszt (das ehemalige Újhuta): sie förderte den Aufschwung weiterer Gewerbebranche, der Holzgewinnung und der Kohle- und Kalkbrennerei. Die Studie zum Ursprung des Vokabulars im Bereich Transport zeigt, dass es zum größten Teil aus Wörtern von slawischer, slowakischer Herkunft besteht. Der Wortschatz der Holzgewinnung, Forstwirtschaft und der Forstkultur ist zum größten Teil von slawischer und slowakischer Herkunft, aber zu dieser Wortschatzschicht gehören auch Wörter deutschen Ursprungs. Die Übernahme von ungarischen Wörtern durch die Slowaken zeigt einen Zusammenhang mit der Zweisprachigkeit und dem Phänomen der Änderung der Sprache. Die ungarischen Fachausdrücke zeigen wahrscheinlich irgendeinen Zugriff auf ein technologisches Spezifikum (Überschuss).

Der mit der Holzgewinnung und der Forstkultur in Verbindung stehende Wortschatz widerspiegelt auch die komplexen Zusammenhänge im Weltbild, das in der Sprache gezeigt wird. Sie kennzeichnen die Sprache der Siedler und ihre Veränderungen.

Der Lebensstil der Bewohner ist stark mit den Waldfrüchten verbunden, vor allem mit der Pilzsuche. Die slawischen/slowakischen Namen der Pilze sind noch immer verbreitet und werden in der alltäglichen Kommunikation verwendet. Die slowakischen Namen der Pilze, Früchte und Waldblumen sind sehr gut erhalten: sie repräsentieren ein archaisches Wissen, das ein integraler Bestandteil des heutigen Lebensstils geworden ist und dadurch auch ein Bestandteil des Sprachgebrauches. Der größte Teil des mit der Kalkbrennerei in Verbindung stehenden Wortschatzes wird von Ausdrücken slawischer beziehungsweise slowakischer Herkunft gebildet. Zu dieser Wortschatzschicht können auch Wörter deutscher Herkunft gerechnet werden.

Nur ein Bruchteil der mit dem Gewerbe im Zusammenhang stehenden Elemente, die im sprachlichen Weltbild verankert sind und die bei der Entstehung und dem Weiterbestehen der Siedlung eine Rolle spielten, sind verblieben. Ein großer Prozentsatz des rekonstruierten Vokabulars wird durch Ausdrücke slawischen/slowakischen Ursprungs gebildet, verschwindend ist die Präsenz der Wörter ungarischen und deutschen Ursprungs, der Vermittlungswörter. [Übersetzt von Jan Post]

Császári, Éva